

Hilde Henriksen Waage
Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
(IAKH),
Universitetet i Oslo (UiO)
HIS 1300MET Nyere verdenshistorie med metode
Midtøsten – hvordan kan regionen forstås?

Tema 1:
Det osmanske rikets vekst og fall: Årsaker og konsekvenser

Anbefalt litteratur: Knut S. Vikør, *Ei verd bygd på islam. Oversikt over Midtaustens historie*, Det norske samlaget, Oslo 2004, ss. 185-200, 230-264

Hvordan kan vi forklare utviklingen i Midtøsten fra det osmanske rikets vekst og fall til den situasjonen vi står overfor i dag?

For å kunne forstå nåtiden, må vi ha kunnskap om fortiden.

Hvor langt tilbake i historien må vi gå?

Bør vi starte med Koranen? Med Bibelen? Det gamle testamentet? Eller holder det med Det nye testamentet?

Konfliktene i Midtøsten i dag: Ikke religionskonflikter, ikke konflikter mellom islam, jødedom og kristendom.

Religion brukes/misbrukes til å legitimere andre kamper, ikke minst kampen om land, om politisk innflytelse, selvbestemmelsesrett eller viktige oljeressurser.

En verden bygd på islam

Midtøstens historie kan deles inn i tre epoker:

1. *Formingstiden*, fra islam blir grunnlagt av profeten Muhammed i år 622 og til ca. år 950. Preget av eksplosiv utvidelse av islam og dannelsen av et arabisk styrt rike med sentrum i Syria-Irak. Kalifen, den nye politiske lederen, styrte det enorme riket.

2. *Middelalderen* fra 950-1500: Det store riket falt fra hverandre. Delt opp i mange småstater og dynastier. Levde kort og hektisk, erstattet av stadig nye dynastier og enheter.

3. *Den moderne tiden* fra 1500, et stabilt verdensrike, det osmanske riket. Samlet det meste av den islamske verden under en sultan. Møtet med Europa en ny, traumatisk periode for det islamske riket i siste del av perioden.

Formingstiden

I år 622: Profeten Muhammed forlot Mekka. Den islamske tidsregningen begynner. Muhammed: Det finnes bare en gud Allah. Alle må underkaste seg denne guden. Islam betyr underkastelse.

Fra 610-632: Muhammed bygde opp en arabisk stat med islam som det sammenlimende elementet.

Islam åpnet for arabiske felttog og erobringer av religiøs, militær og politisk karakter.

Fram til 715: Den arabiske staten til et imperium fra Marokko og Spania i vest til Kina og Indias grenser i øst.

Fram til 1000-tallet: De erobrede områdene arabisert og islamisert.

Det islamske riket falt snart fra hverandre: Inkompetente ledere, indre splittelse og invasjonene utenfra.

Dannelsen av det osmanske riket

Det osmanske riket: Et stabilt statssystem i 600 år – fra 1324-1924.

Før 1500: Mange nye tyrkiske stammer inn i Anatolia.

De nye stammene: I den vestlige delen av halvøya, i grenselandet mot det bysantinske riket.

Rivalisering: Kampen mot keiserdømmet, størst og best mulig land for sin stamme.

Størst suksess: Stammen lengst mot nordvest, i ytterspissen av det islamske området mot Europa. Stammen ledet av Osman Ghazi (d. ca 1324).

Sønnen Orhan: Krysset over Bosphoros-stredet og satte seg fast på den europeiske siden. La under seg mer land og omringet Konstantinopel.

1300-tallet: Osman-stammen utvidet området til Balkan.

Før 1400-tallet: Tatt Bulgaria, Serbia, Albania og det meste av Hellas. Det mongolske riket forsvant. Ekspansjon østover.

1453: Mehmed Erobreren inntok Konstantinopel, avsatte den siste bysantinske keiseren. Islams eldste og argeste fiende – Romerriket - fjernet.

Grensen mellom Det osmanske riket og Europa: Nordvestlige Balkan, mellom Bosnia og Kroatia.

Sør og øst for denne grensen: Det osmanske riket etablert fram til 1800-tallet.

Fra 1500-tallet: Osmanene la under seg Midtøsten.

Det osmanske styringssystemet

Osmanene: Brøt med familiestyret

Midten av 1400-tallet: Sultanen all makt i sin hånd.

Rivaler: Myrdet.

En ny type stat bygd opp: Sivil administrasjon og en profesjonell hær som ikke kunne eller ikke ville utfordre sultanens overherredømme.

Mange av provinsene: Indre selvstyre.

Maktbalanse mellom ulike grupper: Byråkratiet, hæren og de lærde.

Den sivile administrasjonen: Ledet av en *wazir*. Sekretærstyre. Verdslig.

Kunne også fylles med ikke-muslimer.

Devshirme-systemet

Kristne bønder i Rumelia: Skattlagt ved at kristne unggutter samlet inn.

Muslimene kunne ikke bli slaver. Bare bondesønner. Tatt med, gjort til muslimer, fikk opplæring, rangert etter evner og kunnskap.

De flinkeste: Videreutdanning, gikk inn i *devshirme-klassen*. Arbeid ved hoffet, lærere, kunstnere eller i den sivile administrasjonen. Evnene avgjorde.

Resten av rekruttene: Soldater, et spesialtrenet korps, *janishar*.
Grunnstammen i hæren til det osmanske riket.
Midten av 1600-tallet: Systemet med innkreving av unggutter avskaffet.
Devshirme-klassen og *janishar-hæren* selvrekrutterende.
De lærde: Klart definert klasse.
Et hierarkisk system: Den mest kompetente fram.
Utover på 1700-tallet: Systemet forvitret, bestikkelser og personlige kontakter.
Det osmanske riket: Et sunni-muslimsk rike.

Krisen i det osmanske riket

Fram til 1800-tallet: Det ikke-islamske Europa en barbarisk utkant.
Fra 1400-tallet: Styrkeforholdet i den arabiske verdens favør gradvis i ferd med å snu.
Tekniske nyvinningene: Vokste raskt fram i Europa, særlig innenfor det militære (kruttet).

De europeiske maktene: Begynte å bli politisk likeverdige.
1683: Sultanen for andre gang truet Wien.
Midten av 1600-tallet: Europeerne klarte tvinge det osmanske riktet tilbake.
Osmanenes ekspansjon inn i kristne områdene stanset.
1771: Russerne la under seg Krim-khanatet. Osmanenes første større tapet av islamsk land.
Krisen på utsiden reflekterte krisen på innsiden.
Situasjonen oppfattes som kritisk av osmanske ledere.
Reformer nødvendig: Ta igjen det tekniske og militære forspranget til Vest-Europa.

Fra 1800: Opposisjonelle grupper imot den korrupte og svake sultanenes regime.
Sultan Selim III (1789-1807): Omfattende reformprogram rettet mot det militære.
Misllyktes.
Sultan Mahmud II: Fra 1826 enda mer omfattende reformprogram. Janisharhæren oppløst med makt.
Reorganiserte utdannessystemet, omformet administrasjonen etter vestlig mønster. Opprettet et nytt lovsystem.

Fra 1860: Nye selvstendige reformbevegelser.
”Ungtyrkerne” eller ”de unge osmanene”: Moderne lovsystem. Grunnlov med utgangspunkt i folkesuverenitetsprinsippet.
Ønsket å revitalisere hele det osmanske riket.
I 1876: Ungtyrkerne statskupp. Innsatte en ny sultan.
Ungtyrkerne: Utviklet en mer radikal, nasjonalistisk bevegelse.
1908: Nytt statskupp. Gjennomførte reformer innenfor hæren og flåten.
Forberedte en skolereform.

Ungtyrkerne møtte motstand i kretser med sterke nasjonale særinteresser.
Svekket av innbyrdes krangel og maktkamp.

Utenrikspolitiske kriser og tiltakende separatistvirksomhet, først og fremst fra arabernes side.

Stormaktene

Voktet engstelig på hverandre i opptakten til første verdenskrig.

Det osmanske riket: Kontrollerte de viktige stredene mellom Svartehavet og Middelhavet – Dardanellene og Bosporos - russernes drøm.

Ettertraktede jernbaneanleggene, særlig linjen Istanbul – Bagdad: Uendelige forhandlingsrunder mellom stormaktene.

Ingen av stormaktene torde å gjøre noe med det osmanske riket av frykt for hva det kunne utløse.

Første verdenskrig: Store konsekvenser for Midtøsten

Det mektige osmanske riket - ”Europas syke mann” - falt fra hverandre.

Under første verdenskrig: Det osmanske riket alliert med Tyskland og Østerrike mot sin gamle fiende Russland.

Det osmanske riket: På tapernes side.

En del av fredsbestingene: Det osmanske riket opphøre å eksistere.

Resultat av

- de alliertes ønske om å bli kvitt en gammel fiende
- USAs idealistiske politikk om nasjonenes selvbestemmelsesrett
- britenes løfter til allierte arabere
- det osmanske rikets egen oppløsning

Seierherrene under første verdenskrig oppløste riket i flere områder som skulle bli til dagens stater i Midtøsten.

Storbritannia og Frankrike ønsket selv å beholde kontrollen over de tidligere osmanske områdene.

Den arabiske verden øst for Suez.

Allerede europeisk-kontrollert styre i Egypt (1882), kontrollert av britene.

Franskmennene okkuperte Algerie (1830), Tunisia (1881) og Marokko (1912).

Oppdelingen av Midtøsten etter første verdenskrig

Storbritannia inngikk tre viktige avtaler i årene 1915-18 som skulle få avgjørende innvirkning på det mønstre av stater som vi ser i Midtøsten i dag:

1915-16: MacMahon-Hussein korrespondansen

Formål: Å få araberne til å slutte seg til vestmaktene i krigen mot Det osmanske riket.

Storbritannia: Støttet opprettelsen av et stort arabisk kongedømme under hashemittenes ledelse.

Araberne tolket dette som et løfte om britisk støtte til arabiske selvstendighet

etter første verdenskrig. Slik gikk det ikke.

Mai 1916: Sykes-Picot avtalen.

Formål: Dele opp Midtøsten. Britene og franskmennene beholde kontrollen.

Israel, Palestina, Jordan og Irak ble britiske interessesfærer.

Syria, Libanon, samt deler av Tyrkia, ble franske interessesfærer.

November 1917: Balfour-erklæringen.

Svært upresis.

Den britiske regjeringen ga sin støtte til opprettelsen av et 'jødisk nasjonalhjem' i Palestina.

Ble oppfattet som en britisk anerkjennelse av det sionistiske koloniseringsprosjektet i Palestina.

Storbritannia: Motstridende løfter.

Sykes-Picot avtalen og Balfour-erklæringen ble retningsgivende, ikke løftene til araberne.

Midtøsten ble delt opp i britiske og franske mandatområder, som Folkeforbundet senere anerkjente.

Palestina

Britisk mandatområdet i 1920.

Mandat: Et penere ord for koloni.

Mandatene: Underlagt Folkeforbundet.

Den britiske administrasjonen: Pålagt å legge forholdene til rette for en jødisk innvandring og oppmuntre jødiske bosettinger.

Syria

Sharifen av Mekka, Hussein ibn Ali, belønnet av britene for innsatsen under krigen.

Mars 1920: Sønnen Faisal innsatt som konge i Syria.

Den karismatiske Faisal hadde ledet opprøret mot tyrkerne.

Franskmennene: Faisal avsatt med makt senere samme år.

Jordan

Abdullah, en annen av Hussein's sønner: Mobiliserte en væpnet styrke for å gjeninnsette Faisal i Syria.

Den britiske koloniminister Winston Churchill: Tilbød Abdullah et land øst for Jordan-elven.

Transjordan: Et britisk mandatområde.

Irak

Britene "flyttet" Faisal fra Syria til Irak.

Innsatt som konge i Irak i 1921.

Irak: Formelt selvstendig i 1932.

Nære bånd til britene.

Fram til kuppet i Irak i 1958: Iraks konge og statsminister Storbritannias yndlinger i Midtøsten.

Saudi-Arabia

1924: Sharif Hussein tvunget til å gå av som konge av Hijaz.

Den sterke mannen: Ibn Saud.

Kastet hashemittene ut og dannet den moderne staten Saudi-Arabia.

1932: Ibn Saud utropt til konge av Saudi-Arabia.

Britene godtok dette, hashemittene måtte forlate Saudi-Arabia, til tross for tidligere britiske løfter.

Libanon

Skilt ut fra Syria i 1920.

Frankrike ønsket sikre sine allierte, de kristne maronittene.

Stor-Libanon: Frankrike utvidet det libanesiske mandatområdet med syriske områder, bl.a. de viktige havnebyene Beirut og Tripoli.

Utvidelsen fordoblet Libanons areal. Staten sto bedre rustet økonomisk.

En stor andel muslimer innlemmet i den nye libanesiske staten.

Libanon: Et etnisk og religiøst lappeteppes med 17 ulike grupperinger.

1945: Libanon en uavhengig stat.

Maktfordelingen: Basert på religiøs tilhørighet og på hvordan forholdet mellom gruppene hadde vært i 1932.

1932: 51 % kristne mot 49 % muslimer.

Andelen kristne sterkt overdrevet og andelen sjiamuslimer alt da satt for lavt.

Denne maktfordelingen ble de kristne og sunnimuslimene i Libanon enige om.

Presidenten skulle alltid være en maronitt, statsministeren en sunnimuslim og presidenten i nasjonalforsamlingen en sjiamuslim.

De kristne sikret seg flertallet i nasjonalforsamlingen.

Etter 1932: Ingen folketellinger i Libanon.

I dag:

- vet ikke hvor mange som bor i Libanon.

- vet ikke hvordan befolkningen fordeler seg på de ulike gruppene.

Det drusiske og muslimske folketallet økte sterkt, den kristne befolkningsandelen sank.

Syria

Vanskelig å akseptere at så mye land var gitt til Libanon.

Syria: La ikke bort sine ambisjoner om kontroll og innflytelse over Libanon.

Syrias mangeårige og mektige enehersker Hafiz al-Assad: "Syria og Libanon er et land. Vi er mer enn brødre".

1946: Frankrike sa fra seg mandatområdet. Syria ble en selvstendig stat.

Jordan

Transjordan: Ikke tuftet på noen sterk gruppe.

Et tynt befolket område i et ørkenaktig landskap.

Mellom 200-300 000 mennesker, halvparten nomader, bestående av ulike beduinstitammer.

Transjordan: Dårligste utsiktene til å overleve.

Svar på Storbritannias to problemer:

- Hva skulle britene gjøre med området øst for Jordan-elven?

- Hva skulle britene gjøre med Abdullah?

Britene: Faisal få Irak i stedet for Syria, ikke Abdullah.

Transjordan til Abdullah, en midlertidig løsning.

Britene: Abdullah verken tilstrekkelige evner eller lokal støtte til noe varig styre i Transjordan.

Overraskelse: Abdullah klarte jobben.

1/3 av Transjordans utgifter i tillegg til alle forsvarsutgiftene betalt av Storbritannia.

25. mai 1946: Jordan selvstendig stat.